

Ремінні пряжки українських військових формувань періоду національно-визвольної боротьби 1914–1956 рр.

Олександр Мельник (Київ)
Степан Пахолко (Львів)

Серед української військової атрибутики періоду національно-визвольної боротьби 1914–1956 рр., найменш дослідженим є такий елемент військового однострою, як ремінна пряжка. Опрацювавши протягом майже 15 років значну джерельну базу в архівах та бібліотеках, на жаль, інформації про виготовлення військових пряжок, авторів проектів та виконавців, фірм виробників та інші виявити вдалося небагато.

Вдалішим виявився пошук цих раритетів. Вдалося віднайти понад 30 примірників пряжок до одностроїв українських військових формувань, які умовно можна поділити на п'ять груп.

1. Пряжки Українських Січових Стрільців 1916–1918 рр.
2. Пряжки Української Галицької Армії та Армії УНР 1918–1919 рр.
3. Пряжки Української Повстанської Армії 1941–1956 рр.
4. Пряжки I УД Української Національної Армії 1945–1947 рр.
5. Пряжки громадсько-політичних організацій 1895–1939 рр.

Вперше питання про військові пряжки УСС постало на нараді з приводу зміни та впровадження однострою 24 березня 1916 р. У розробці проектів однострою, головного убору, накомірних відзнак, відзнак участі в стрілецтві, портопе (привіска до шаблі), пряжок, активну участь брали визначні українські художники та архітектори: Лев Лепкий, Михайло Гаврилко, Юліан Буцманюк, Іван Труш, Олександр Лушпінський [1].

До проектування військової атрибутики УСС був причетний і Роман Грицай.

1

2

3

У листуванні професора Степана Гайдучка до доктора Івана Боберського є прохання «надати мені ласкаво при нагоді хто рисував проекти відзнак, які Ви видавали в часі війни у Відні (знаю що артист звичайно здійснював Ваш помисл, частинно догадуюся, що рисував Грицай, інженер¹)» [2].

У тому самому листуванні зазначено про вклад Олександра Новаківського, «що то служив своїми радами при добиранню одностроїв для Соколів і для наших стрільців».

Ймовірно, що ще до проектування власних січових пряжок, були спроби переробляти австрійські пряжки, додаючи до них українську символіку. Так, вдалося виявити дві стандартні офіцерські австрійські пряжки з галицьким левом, що спиняється на скелю (рис. 1) та таку саму офіцерську пряжку з тризубом та хрестиком на центральному зубі (рис. 2).

Виявлена також стандартна австрійська стрілецька пряжка з витисненим у польових умовах тризубом, замість австрійської символіки (рис. 3).

Можна припустити, що ці пряжки були перероблені в 1916—1918 рр. під час перебування УСС на Поділлі та Східній Україні, коли розпад Австро-Угорської та Російської імперій став неминучим і українські вояки в арміях воюючих країн усвідомили свою роль в утворенні ядра збройних сил майбутньої незалежної Української держави.

До проектування та виготовлення військової атрибутики (відзнаки, кокарди, пряжки, однострої та інші) для Українських Січових Стрільців, Української

Галицької Армії, Січових Стрільців (київських) та Збройних Сил Української Народної Республіки найбільший вклад зробив професор Іван Боберський².

Першу згадка про зразок ремінної пряжки з левом подає І. Боберський у своєму щоденнику від 12 жовтня 1918 р. з Відня, коли йому був показаний «взірець спинки (пряжка, прим. авт.) до вояцького пояса, прикрашеного левом». Далі в щоденнику І. Боберський згадує: «Заходжу до робітні Райнемера в VIII-ім окрузі, Lindengasse, 26, щоб виконав дальші замови Центральної Управи. Реймер оповідає про силу Ковтуна. Ковтун зайшов на моє поручення і забрав відзнаки і пряжки. Наплечник з тягарем, яких 250 кг, (ймовірно помилка в щоденнику, — малося на увазі 25 кг, прим. авт.) забрав легко на плечі. Райнемер не міг начудуватися: «Це силач, а не пізнати о нім, що має таку силу» [6].

Масове виготовлення власної пряжки з традиційним для січового стрілецтва левом, що спиняється на скелю, ймовірно, не вдалося вчасно здійснити, бо виявлена пряжка з левом (рис. 4), невідома на жодній з багаточисельних світлин Українських Січових Стрільців. Однак відомо, що така пряжка є в експозиції Бельгійського Військового музею (відділ «Українське військо»). Можна припустити, що ця пряжка не використовувалась масово і в Українській Галицькій Армії.

Такі невикористані пряжки продавались, як пропам'ятні відзнаки-сувеніри на початку 30-х років у Відні. Так, на рекламній сторінці «Сьпіваник Українських Січових Стрільців»,

виданого українською мистецькою накладнею «У.-М.-НА» у Відні в 1920 р. зазначено: «Спряжка з левом до поясів», ціна 8 кор. А в каталозі української книгарні Теодора Савули у Відні, виданого у 1929—1930 рр. в розділі «Українські відзнаки» зазначено: «Спряжка з левом до військового пояса», ціна 0,20 дол. або 1,80 зол. [5].

Другий етап творення української військової атрибутики випадає на період бойових дій корпусу Січових Стрільців (київських), Збройних Сил УНР та Української Галицької Армії за державну незалежність України (1918—1919 рр.)

У цей період професор І. Боберський, працюючи в Державному Секретаріаті Військових Справ в Станіславові для творення новітньої військової атрибутики, згуртував навколо себе таких талановитих українських митців, як Петро Терещук, Михайло Бринський, Осип Курилас, Юліан Буцманюк, Лев Лепкий

У своїх спогадах І. Боберський згадує про численні наради з цими художниками відносно одностроїв, кокард на головні убори, відзначення ступенів на ковнірі, ордени та медалі [6]. Ці ж художники розробляли і такий простий за своїм функціональним призначенням елемент однострою, як ремінна пряжка.

Завдяки безкорисливій, дружній допомозі одного з найбільшого у світі колекціонера української військової атрибутики, доктора медицини Юрія Лукіяна Сас-Подлуського з Чикаго [7], вдалося виявити в його збірці ці унікальні, досі невиявлені в Україні військові пряжки.

¹ Роман Грицай народився у Львові в 1887 р. в сім'ї адвоката. За оцінками таких мистецтвознавців, як В. Січинський, М. Голубець, Т. Геврик — один з найвизначніших архітекторів першої половини ХХ ст. незаслужено забутий, майже невідомий мистецькій громаді України. Довголітній в'язень сталінських таборів. Після закінчення академічної гімназії у Львові, навчався на відділі будівництва у Львівській політехніці, деканом, якої був ушлявлений український підприємець і архітектор Іван Левинський. Ще будучи студентом Р. Грицай спроектував відзнаку «Шевченківський Здвиг у Львові 28 червня 1914». По закінченню Першої світової війни займався реставрацією та відновленням церков, пам'ятників архітектури та інших об'єктів, знищених війною. Працював головним архітектором в м. Рогатин (1923—1939). За його проектами на Рогатинщині збудовано 12 церков. Р. Грицай

— автор численних архітектурних проектів у Відні, Канаді, Львові, а також проектів Народних Домів, приватних будинків для світочів української культури (зокрема вілли Б. Лепкого «Богданівна» на українському курорті в с. Черче). Р. Грицай першим створив зразки нагробних пам'ятників у модерних формах. Йому належить проект цвинтарної каплиці зі стилізованим хрестом (1930) для меморіалу на стрілецькому цвинтарі гори Маківка.

У жовтні 1945 р. Р. Грицай було заарештовано і засуджено на 15 років, одночасно було конфісковано все майно, сотні мистецьких проектів, які мабуть ще й досі припадають порохом в архівах колишнього КДБ. Повернувшись із заслання в 1955 р., отримував пенсію «аж» 10 крб. Доживав у злиднях. 16 травня 1968 р. перестало битися серце славного митця. Відійшов знедолений, всіма забутий, навіть тіло не було кому винести на цвинтар. Поклали на воза...[3].

² Іван Боберський (1873—1947) — видатний громадсько-політичний діяч, ім'я якого вписано золотими літерами до пантеону української слави. Народився в сім'ї священика в с. Доброгостів на Львівщині. Навчався в університетах Львова, Відня й Граца. У 1890—1914 рр. викладав німецьку мову і фізкультуру в Академічній гімназії Львова. Блискучий знавець своїх предметів, він водночас активно прищеплював своїм учням любов до України, до її мови і традицій, домогався того, щоб його вихованці були свідомими українцями, здоровими і тілом, і духом. З вибухом Першої світової війни став одним з організаторів Легіону УСС та Бойової Управи УСС. З проголошенням Західно-Української народної республіки став членом Секретаріату військових справ. І. Боберський займався організаційною та видавничою роботою, видавав офіційний орган військового міністерства ЗУНР — «Вісник Державного Секретаріату військових справ», розробив проект однострою та відзнак УГА, який був схвалений міністерством оборони [6].

Серед цих раритетів особливо слід виділити пряжку (рис. 5), автором якої, ймовірно був П. Терещук. І. Боберський, аналізуючи творчу майстерність П. Терещука зазначив: "Різьбяр Терещук у Відні посідає салонову легкість у своїх працях...показував мені свої начерки, виконані в легких лініях, яким орудують віденські мистці...».

Ще одна пряжка з колекції доктора Ю. Сас Подлуського (рис. 6), ймовірно, виконана Михайлом Бринським, стиль якого І.Боберський характеризує так: "Бринський є кремезний в почерку і розміщенню» (6).

Відносно авторства ще двох раритетів з колекції доктора Ю. Подлуського (рис. 7, 8) можна тільки припустити, що ними могли бути Лев Лепкий, Юліан Буцманюк або Осип Курилас.

Ось як згадує про творчу працю митців І. Боберський: «Прийшов маляр Осип Курилас. Разом з різьбярем Бринським ми в трійку переговарили знову однострій, особливо шапку і позначки на ковнір. Курилас приніс свій помисл на означення степенів. Я попросив, щоб виконав на рисунках» [6].

Питання військової атрибутики обговорювалось на нарадах найвищого рівня.

Про нараду 26 березня 1919 р. в м. Ходорові І. Боберський подає: «Нарада в Начальній команді вечером. Рисунки, моделі розставлені і поприбивані на стінах, однострої, шапка, степені. Секретар вже тепер Віктор Курманович, ген.-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко, старшини з Начальної команди, старшини від огневої лінії. Около півгодини пояснюю. Забирає до деяких подробиць голос чотар Лев Лепкий. Оглядають, говорять...»

Серед пряжок цього періоду, неіндефікованою залишається поки що стальна пряжка (рис. 10) з дещо нетиповим зображенням тризуба. Порівнюючи це зображення тризуба з навпечатками тризуба на поштових марках УНР, можна припустити, що це пряжка одного з військових формувань гетьмана П. Скоропадського.

Ілюструючи світліни пряжок Української Повстанської Армії (рис.11–14), слід зазначити, що ця тема достатньо висвітлена в літературі [8, 9], тому подаємо світліни тільки тих пряжок, які не публікувались в попередніх дослідженнях.

Окремого дослідження вимагали пряжки військовополонених вояків Першої Української Дивізії Української

Національної Армії періоду їх перебування у Британському полоні в Італії [10] (рис. 15).

Пряжки перероблені в Реміні, аналогічні пряжкам які переробляли вояки Української Повстанської Армії із здобутих в боях німецьких пряжок, тому провести чітке розмежування практично неможливо.

Ця тема була висвітлена разом з світлинами пряжок у статті «Фалеристичні пам'ятки І-ї Української Дивізії Української Національної Армії у Британському полоні в Італії (Белярія – Ріміні 01.VI.1945 – 10.V.1947)» (10) [20–22].

Одною із загадок періоду Другої світової лишається пряжка з написом «Слава Україні» і зображенням тризуба. Цікавим є той факт що, пряжка зроблена за промисловими технологіями і схожа на німецькі військові пряжки того ж періоду. Стилестика напису та зображення дуже нагадує т. з. відзнаку легіону полковника Р. Сушко (Військові відділи націоналістів – В.В.Н., 1939 року). Наразі відомі дві світліни які підтверджують використання цієї пряжки (рис. 17), але не допомагають відповісти на головні питання.

Найменш дослідженими є пряжки українських громадсько-політичних організацій кінця другої половини ХХ ст. – першої половини ХХІ ст. Вдалося виявити один примірник пряжки товариства «Сокіл», випущеної в 1897 р., автором якої був М. Івасюк. (рис. 18) [11]. Відома пряжка товариства «Луг» середини 20-х років минулого століття, яка проте поки що недосяжна дослідження та фотографування.

Невстановленою поки що залишається пряжка-раритет (рис. 19) з колекції доктора Ю. Подлуського. Ймовірно, що автором її міг би бути П. Терещук.

Список літератури

1. ЦДІА України у Львові. – Ф.353, оп.1, спр.14, арк. 32.
2. ЦДІА України у Львові. –Ф.366. оп.1.спр.13.арк.14.
3. Кирчів А. Архітектор Роман Грицай // Аудиторія. – 5–18 грудня 1997, ч.14–15, с.10–11.
4. L,armee de L,Ukraine independante,1917–1921. – Armes Militaria. . №.246. с.28. Jan.2006 (зображення пряжки на однострої).
5. Каталог Української книгарні Теодора Савули у Відні.ст.185 .// Бібліотека ЦДІА України у Львові. інв. № 39691
- 6.Боберський І.Щоденник 1918–1919. – Київ, 2003. – С.5,19, 132, 170, 173.

7.Куш А. Праця д-ра Юрія Подлуського // Українське козацтво. – 1972. – Ч. 3 (21). – С. 40–42.

8. Манзуренко В. Ременные пряжки УПА // Однострій. – 2001. – Ч. 6. – С. 28.

9. Музичук С., Марчук І. Українська Повстанська Армія. – Рівне, 2006. – С. 29.

10. Мельник О., Пахолко С. Фалеристичні пам'ятки Першої української дивізії Української національної армії у британському полоні в Італії (Белярія 01.06.1945–10.05.1947) // Нумізматика і фалеристика. – 2007. – №.3. – С. 27–33.

11. «Сокіл-Батько» Спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах 1894–1994. – Львів: РВО «Основа», 1996. – С. 18

Висловлюємо щирі подяку колекціонерам–дослідникам української фалеристичної спадщини п. Віктору Коняго (США) та Віталію Манзуренко (Львів) за можливість дослідити світліни пряжок, які відсутні у збірці авторів, а також Олександрю Кучеруку (Київ) та Сергію Музичуку (Рівне) за надані світліни.

До статті "Ремінні пряжки українських військових формувань періоду національно-визвольної боротьби 1914–1956 рр."

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Вояки допоміжної Української поліції генерального-губернаторства, орієнтовно період 1940–1942 рр.

Генерал Капустянський, Мюнхен, 1949 р.

17

18

19

Поштова листівка. Львів, 1902 р. На ремені – пряжка товариства "Сокіл".